

Parakh

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 3, July.-Dec 2018, PP 49-62

پارکھ

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب

لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)

جولائی - دسمبر 2018ء، مسلسل شمارہ 6

☆ ڈاکٹر صائمہ بتول

کتھادیس پنجاب دی

Abstract

Punjab is a Persian word, which is a combination of two words "Punj " meaning five and "Aab" meaning water . So, Punjab means "land of five rivers". This is a region where five rivers namely Satluj, Bias, Ravi, Jhelum and Chenab flow. These are the geographical boundaries and this frontier keep on changing from time to time. Even the region of Peshawar and the rivers Indus and Kabul were once a part of this land. At that time, the name of this region was "Sapat sindhu" or "Sapat Hindu". After the separation of Attock and Sindh from this area or region this area was called "Punjad". When Muslims enter in this area this region called "Punjab". Punjab is among the most ancient areas of the world. It is the far most homeland of human being. Invaders always

attacked Punjab first, to enter into the sub-Continent. During 1500 B.C Ayarians first invaded this land Dravidians and Manda were inhabitants of this land at that time. After Ayarians Egyptian king "OS-RUS" and then Assyria's Queen also attacked on this land. Tatars also attacked on Punjab. The king of Iran DARA also occupied Punjab. During 326 B.C Alexander the great also marched towards this land. After him king of Muryian empire Chandragupta established his rule in this land. Then after him Khushan Dynasty captured Punjab. Gradually passing these stages Punjab came into the hands of Muslim rulers and first of them was Muhammad Bin Qasim and Mahmood Ghazni. Then came the period of Sikh rulers they captured Lahore (part of Punjab) in 1768 A.D and in 1799 they completely occupied the Punjab as a whole. In 1849 after the death of one of Sikh raja's Ranjit Singh Englishman became able to entered in and captured the Punjab. During the partition of 1947 Punjab segregated into two parts the Eastern Punjab and the Western Punjab. Punjab has rich culture because many nations and civilizations

took their part in it as well as it has very old history. In this research article it is tried to describe the political history culture and geoghaphy of Punjab.

پنجاب جنوبی ایشیاء دا نویکلا خطہ اے جیہڑا اپنی ہریالی، شادابی، ثقافت، تہذیب، قدامت تے تاریخ و جھوں پوری دنیا وچ جانیا تے سیہانیا جانا اے۔ پنجاب پنجاں دریاواں دی دھرتی دا اوہ خطہ اے جیہدی جھولی وچ پنج نہیں کدی ست دریاوی سماندے سن، پنجاب فارسی زبان دے دو لفظاں پنج تے آب دامرب اے۔ پنج توں مراد 5 دا ہندسہ جد کہ آب پانی یا دریا اے۔ گلی طور تے پنجاب پنجاں پانیاں دا علاقہ اے۔ پنجاب دی دھرتی تے ایہناں دریاواں دے وگن و جھوں ایہتھوں دی بھونیں ڈھیر ودھیا منی جاندی اے، ایس سرزمین وچ ہر طرح دیاں روتاں نیں تے ہر طرحاں دیاں کھیتیاں پھٹیاں نیں۔ ایسے کارن ایہتھوں دے لوکی خوشحال تے کھاندے پیندے رہے۔ اوہ زمانے دے مہذب جاج وند، واہی وان، ہنرمند تے فن کار سن۔ اوہ علم، فلسفہ، ادب، فن، حکمت، ناچ تے سنگیت اتے ملکہ رکھدے سن۔

پنجاب دی دھرتی اج دی تہذیب یافتہ یاں نویکلی نہیں سگوں ایہہ اودوں توں اپنی پہچان رکھدی اے، جدوں ایہتھے ست دریا، ستلج، بیاس، راوی، چناب، جہلم، سندھ تے کابل وگدے سن۔ ایہہ علاقہ پنجاب دی تھاں ”سپت سندھو“ تے مگروں ہفت ہندو اکھوایا۔ اوس ویلے ایس خطے وچ پشاور دا علاقہ وی شامل سی، ایہدیاں جغرافیائی حداں ویلے دے نال بدل دیاں رہیاں۔ ایہہ دھرتی مڈھ قدیم توں ای جی دار، راٹھاں، ساہناں تے سورمے جمادی رہی، پنجاب دی دھرتی بارے ملک جا وید اقبال اعوان لکھدے نیں:

پنج تے آب یعنی پنج پانیاں دی دھرتی

پیراں فقیراں تے سادھو سنتاں دی دھرتی

مرداں راٹھاں تے عاشقاں دی دھرتی (1)

پہلاں پہل ایہہ علاقہ پنچند وی اکھوایا۔ ایس خطے دا ناں سپت سندھو یعنی آریاواں دی دھرتی آریاواں دے

ایہتھے آون توں مگروں اکھوایا۔ ایہہ دھرتی اوس توں پہلاں دی پئی و سدی سی ایہتھوں دی تہذیب تے راتل اچ پدھری

سی، ایتھوں دی دستکاری، کاریگری تے واہی نیچی نوہلکی منی جاندی سی جیویں ہڑپا، موہنجوداڑو، ٹیکسلا تے وادی سندھ دنیا دیاں ڈھیر پرانیاں تہذیبیاں دیاں نشانیاں دسدیاں نیں۔ پنجاب دنیا دا اوہ خطہ اے جتھے انسان سب توں پہلاں وسیا۔ ایس لئی ایس علاقے نوں انسان داسب توں موہر لاگھر آکھیا جاند اے۔ پنجاب دی قدامت تے ثقافتی تاریخ نوں پھر ولدیاں افضل پرویز جانکاری دیندے نیں:

”جد دنیا دے دو بے مکاں دے لوکی ا بے بندے نہیں بنے سن۔ اوہناں نوں رہن سہن دی عقل سمجھ وی ا بے نہیں آئی سی تے اوہ پشواں وانگ جنگلاں وچ لکدے پھر دے سن، تاں ہڑپا دی رہتل بڑی اُچ پدھری سی تے لاگے چاگے دیاں وستیاں وچ وی لوکی بڑا سوہنا تے سوکھا جیون گزار رہے سن۔ اوس جیون دیاں گواہیاں اوہناں اُجڑیاں وستیاں دے تھیںیاں وچوں لبھن آلیاں شیواں، مورتیاں، مہراں تے پتھراں اُتے اُلکیاں مورتاں اج وی دے رہیاں نیں۔“ (2)

پنجاب دا جغرافیہ تاریخ دے دکھو دکھ ویلیاں وچ بدلدار ہیا اے۔ ایہہ عمل مڈھلے پنجاب توں لے کے ہن تائیں جاری اے۔ ایہدے ونوں ونی ناواں دے وٹاندریاں دا کارن سیاسی دباسی۔ ایس حوالے نال اپنے تحقیقی وچاراں دے چائن وچ عبد الجبار شا کر اپنی کتاب ”پنجابی ادب اور ثقافت“ وچ انج رقمطراز نیں:

”مسلمانوں کے عہد میں اس کا نام پنجاب ہو گیا تھا یعنی پانچ دریاؤں کی سرزمین اس کا سبب یہ تھا کہ سرسوتی تو ناپید ہو چکا تھا اور دریائے سندھ صرف اس خطے کی مغربی سرحد کی نشان دہی کرتا تھا۔“ (3)

پنجاب دے خطے وچ انسان دی آباد کاری چوکی پرانی اے۔ ایتھے گھٹ وگھٹ ویرہہ لکھ سال پہلاں پتھراں دے دور دا انسان آباد سی۔ اوس ویلے بندے جنگلی حیاتی جیوندے سن۔ پتھراں دے اوزار بناؤندے شکار کھیڈدے کھنڈراں دی کھدائی توں پتہ لگا کہ اوس ویلے دا انسان تہذیب یافتہ تے ہنرمندی پر آثار قدیمہ دی ایس کھوج توں ایس

گل دا کھرا نہیں لبھا کہ پنجاب نوں سپت سندھو توں پہلاں کس ناں نال جانا جاندا سی۔ جدوں جغرافیائی حداں وچ وٹاندرے ہوئے تے کابل تے سندھ دے دریا ایس خطے توں وکھ ہو گئے۔ انجمن رحمانی پنجاب دی دھرتی دی حد تے ناں بارے اپنی کھوجکاری نوں سانجھیاں کر دیاں لکھدے نیں:

”یہ ایک مسلمہ حقیقت ہے کہ لفظ ”پنجاب“ علاقے کا نام کے طور پر مسلمانوں کی آمد کے بعد رائج ہوا۔“ (4)

ایہہ گل چٹے دن وانگ نتاریں اے کہ پنجاب سدا باہروں آون والیاں دھاڑویاں دا اکھاڑا بنیا رہیا۔ پنجاب اصل وچ جنوبی ایشیا دے پھاٹک یا بوہے دی حیثیت رکھدا اے۔ برصغیر دے نقشے اتے ایہدے دو پاسے سمندر ٹھاٹھاں ماردا اے تے تیجے پاسے ہمالیہ دے پہاڑاں دیاں اُچیاں چوٹیاں نیں جہاں توں لنگھ کے برصغیر وچ وڑنا ڈھیر اُکھیرا اے۔ نقشے دے چوتھے پاسے پنجاب دا زرخیز علاقہ اے۔ پنجاب اوہ دھرتی اے جس نوں اوہدے جغرافیے وجوں ہمیش تباہی تے بربادی دا مونہہ ویکھنا پیا تے ایشیاء دے وچکاروں اُٹھن والے ہر طوفان تے آون والی ہر ہنیری نے سب توں موہرے پنجاب نوں ویران کیتا۔ انج پنجاب واسی جتھے تباہ ہوندے تے لٹے جاندا رہے، او تھے ای ایہناں دُکھاں تے پیڑاں توں حوصلہ پھڑ کے جی دار، انکھی، مختی، اُدی، ساہن تے سوئے بن دے رہے۔ پنجاب نال ہوون والے ایس دھرو تے ظلم بارے افضل پرویز لکھدے نیں:

”کوئی چار ہزار ورھے تیک پنجاب شمال توں جنوب ول آون توں پھیر واپس جاون والے ہلے ماراں دے پیراں پٹھ لتاڑیا تے مدھولیا جاندا رہیا تے ست دریا لہو نال لال ہوندے رہے۔ ایستھوں دے وسنیک نت دیہاڑے دیاں بھاڑاں، کھٹناواں، اوکڑاں تے آکڑاں دیاں ماراں جر جر کے جتھے اُجڑ دے، نسدے بھج دے، روندے کر لاندے تے اداس ہوندے رہے۔“ (5)

پنجاب دے سیاسی جغرافیے وچ ویلے دے نال نال وادھ گھاٹ تے ردوبدل ہوندے رہے۔ پنجاب اوہ دھرتی اے جیہڑی اپنی وکھری شان رکھدی اے جتھے ہریاول وی اے تے میدان وی پہاڑ وی تے صحرا وی سوہنیاں رُتاں تے

کھیت کھلیاں وی:

پنجاب کراں کیه صفت تیری، شاناں دے سبھ سامان تیرے
جل پون تیرا، ہریول تیری، دریا پربت میدان تیرے
بھارت دے سر تے چھتر تیرا، تیرے سر چھتر ہمالہ دا
موڈھے تے چادر برفاں دی سینے وچ سیک جوالا دا (6)

پنجاب جہدے دریاواں دے پانی وچ کئی نسلاں دے لہو دا رنگ رلیا ہویا اے، جہدی تہذیب کئی تہذیبیاں
دے ملاپ وجھوں ست رنگی تے نویکلی اکھواندی اے، ایتھوں دی رھتل نوں پنکرن لئی کئی پڑاں توں لنگھنا پیا کئی
جودھ جودھنے پئے جدوں وی پنجاب وچ دھاڑوی وڑے تاں اپنیاں ریتاں روایتاں تے اپنی رھتل دے رنگ نال
لیائے۔ ایس دھرتی تے رھندیاں کجھ آپ ایہدے رنگ وچ رنگیجے تے کجھ اپنے رنگ ایس نوں چاڑھے انج ای
وگھو وگھ رھتلاں دے ملاپ نال جاندار تہذیب نے جنم لیا۔ اسد سلیم لکھدے نیں:

”پنجاب کی دھرتی پر کہیں اس کے قدیم اور اصلی باسیوں کا رنگ جھلکتا
دکھائی دیتا ہے اور کہیں آریں، یونانی، ایرانی اور افغانی تہذیبوں کے عکس
دکھائی دیتے ہیں۔“ (7)

پنجاب دیاں جڑاں ڈھیر ڈنگھیاں نیں۔ اوہ دھرتی جتھے حیاتی نے اکھ پٹی، دین تے دھرم چھٹے جتھے سب
توں پہلاں رب دا ناں لیا۔ ایہہ دھرتی پیراں فقیراں تے سادھواں سنتاں دی دھرتی اکھواندی اے جتھے نگھیاں ماواں
انکھی تے سورمیاں سپتاں نوں جم دیاں نیں۔ پنجاب نوں پرانیاں گرنھتاں وچ ”برہم رشی دیس“ تے ”برہم ورت“
یعنی دیوتاواں دی دھرتی آکھیا گیا۔ پنجاب اتے دھاڑویاں ہلے وی بولے ایتھوں دی ہریالی نوں وی لتاڑیا لٹ ماروی
کیستی تے قلام وی ہوئے۔ ایس دھرتی اتے ولایاں پیراں فقیراں تے بزرگاں، صوفیاں وی جنم لتا۔ ایس لئی ایہہ دھرتی
کرماں والی وی اے تے عزتاں شاناں والی وی۔ افضل توصیف پنجاب دی ایس حقیقت توں جانوں کرواندیاں
لکھدیاں نیں:

”اک پاسے ایہہ زمین پنج پانیاں والی لشکراں دی گزرگاہ بنی رہی۔ حملہ آور
فوجاں نوں چھاو نیاں چھان دی تھاں دیندی رہی۔ جے ایس تلخ سچائی توں رتا
پرے ہٹ کے ویکھوتاں ولیاں، بزرگاں، سادھواں، سنتاں دے ڈیرے وی
اتھے لگے رہے نیں۔“ (8)

برصغیر وچ آریا قوم پندرہاں سو قبل مسیح وچ وڑی، ایس توں پہلاں اتھے دراوڑ قبیلے وسدے سن پر دراوڑاں
توں وی پہلاں ایتھوں دے اصل و سنیک منڈا قبیلہ وسداسی۔ آریاواں دے آون توں پہلاں اتھے جاندار تہذیب
وجود وچ آ چکی سی۔ ایس تہذیب نوں ہڑپا دی تہذیب آکھیا جاندا اے۔ ایہہ موہنجو دڑو دی تہذیب دی ہم عصر سی۔
پنجاب بڑیاں چراں توں جنوبی ایشیا دے سیاسی تے تہذیبی نقشے وچ اپنا نو یکلا کردار نبھاؤندا آ رہیا اے۔

پنجاب دے ساریاں توں پرانے و سنیک منڈا قبیلے منے جان دے نیں۔ ایہہ اپنے دور دے اوڈ تے پُری واس
سن جیہڑے اک تھاں رہن دے عادی نہیں سن۔ ایہناں نوں دراوڑاں ایتھوں کڈھ دتایا اوہ آپ ایہہ علاقہ چھڈ کے ٹر
گئے۔ منڈا قبیلہ ای پنجاب داسب توں موہرا واسی اے، ایہدے حق وچ دلیل محمد مجیب انج پیش کر دے نیں:

”ہندوستان کی موجودہ آباد کاری کا سب سے قدیم عنصر منڈا اور مون خمیر

بولنے والے وحشی قبیلے ہیں۔ ان کے بعد دراوڑی زبانیں پھیلیں یعنی دراوڑ

نسل کے لوگ ہندوستان میں آباد ہوئے۔“ (9)

تاریخ دان ایس گل نال اتفاق کر دے نیں کہ پنجاب دی دھرتی اتے آریاواں دے آون توں پہلاں ایتھوں
دے اصل واسی موجود سن جہناں نوں ایہناں دھک کے جنوب ول کردتا، ایہہ دراوڑ سن۔ پنجاب تے شمالی ہند وچ وسن
والے نکے قد، کالے رنگ تے بیضوی نک والے مصلی، بازی گر، ساہنسی، اوڈ تے پُری واس دراوڑاں دی نسل ای منے
جان دے نیں۔ کجھ تاریخ دان منڈا نوں آکھدے نیں تے ایہناں نوں ایشیائے کوچک توں آئے مندے نیں۔ پنجاب
اجیہی رہتل دا گہوارا اے جیہڑی دھرتی دیاں مڈھلیاں رہتلاں وچ گنی جان دی اے۔ ایس رہتل نے برصغیر دی تاریخ
اُبھارن تے بناون وچ نو یکلا کردار نبھایا، ہڑپا دیاں کھدائیاں توں پتہ لگا کہ حضرت عیسیٰ توں چار ہزار سال پہلاں اتھے

اک اچھی تہذیب سی جیہڑی ترقی یافتہ تے سلجھی ہوئی سی۔ ایس نوں دراوڑی تہذیب آکھیا جاندا اے۔ سلیم خان گمی پنجاب دی ایس قدیم وسوں بارے لکھدے نیں:

”بجیرہ روم دی نسل دے لوکاں دی جیہڑی دوجی لہر پنجاب وچ آئی۔ اوہناں

نوں دراوڑ (Dravidians) داناں دتا گیا۔ ایہہ لوک پنجاب وچ

دراوڑی تمدن دے بانی سن۔“ (10)

پنجاب دی دھرتی تے ہلا بولن والے دھاڑوی آریا سن بھائیں کجھ روایتاں ایہہ وی نیں کہ منڈا قبیلے نوں بھانج دے کے دراوڑ ایس خطے وچ آوے سن پر پکی پیڈی گل تے تاریخ دے ورقے ایس گل دی گواہی دیندے نیں کہ آریا قوم نے پنجاب دی دھرتی تے اپنے پیر رکھے تے ایس نوں مدھول دیاں تے لتاڑ دیاں ایہتھوں دے اصل باسی دراوڑاں دی اٹ نال اٹ وجائی۔ اوہناں دی معیشت تے رہتل داناں ماریا۔ ایہہ دھاڑوی اوڑاں وانگ اک تھاں ٹک کے رہن والے نہیں سن۔ اوہ جنگلاں وچ لور لور پھر دے ڈنگر پال دے تے کھلی فضا وچ رہن دے عادی سن۔ ایہہ ٹھیک اے کہ آریا سوکھیا ئی نال پنجاب نوں اپنے قبضے وچ نہ کر سکے۔ اوہناں اتھوں دے واسیاں نوں اتھوں کدھن لئی ڈھیر جتن کیتے۔ حتیٰ گل اے کہ مہذب توماں دی تھاں اُجڈ تے جنگلاں بیلیاں وچ رہن والے بہتے ٹکڑے ہوندے نیں، ایسے کارن اخیر اوہ دراوڑاں نوں مات دیون وچ کامیاب ہو گئے تے پنجاب وچ پیر جما بیٹھے۔ آریا تے درآوڑاں بارے جانکاری دیندیاں پروفیسر عزیز الدین انجرقم طراز نیں:

”رگ وید کے صفحات اس بات کے گواہ ہیں کہ جنگ شدید تھی مگر پنجاب کے

قدیم باشندوں نے ہتھیار خاموشی سے نہیں ڈالے تھے۔ پنجاب کی تاریخ میں

دراوڑ جن کے وارث آج کے مصلی یا سانولے رنگ کے غیر مسلم ہیں۔ اس

دھرتی کے اولین ہیرو تھے۔“ (11)

آریہ جس ویلے پنجاب وچ وڑے تاں اوہ ڈھوریاں ڈنگراں نوں سانھن تے کاشتکاری دے فن توں جانوسن۔

اوہ گھوڑے تے سواری کردے سن۔ کنک تے جو بیج دے، اُجڈ، غیر مہذب تے بے مذہب سن۔ گوشت کھانا پسند کردے

سن۔ ایہناں دے گھر لکڑاں، لکھاں، کانیاں دے بنے جھونپڑے سن۔ ایہہ قبیلیاں تے ٹہراں دی صورت رہندے سن۔ ہر خاندان داسر براہ مرد ہوندا۔ پنجاب دی دھرتی دے اصل واسیاں کولوں اوہناں بہت کجھ سکھیا، ایتھھے ای اوہناں اپنا پہلا گرنٹھ رگ وید رچیا تے ایس دھرتی نوں آریہ ورت (آریہ دی ماں) داناں دتا۔ جتھوں زنانی دے اوس سماج وچ اُچیری تھاں دا گوڑ لگایا جاسکدا اے۔ آریا پانسہ سٹ کے جوا کھیلن دے رسیا سن تے زنانیاں نالے ڈھوراں نوں بازی تے لا دیندے۔ تن کجن لئی دھوتی عام سی۔ داڑھی رکھن دا رواج ایہناں ایتھوں دے مڈھلے واسیاں کولوں سکھیا۔ ایہہ ہارن والے مجبور قبیلیاں دیاں زنانیاں اپنے کول رکھ لیندے۔ ایس لئی ایہناں دی زبان، ثقافت، عاداتاں تے مذہب تے گوڑھے اثرات پئے۔ آریاواں توں مگروں پنجاب وچ غیر ملکیاں دے دھاویاں دا سلسلہ شروع ہو گیا۔ وچلے ایشیاء دیاں دوجیاں قوماں افغانستان راہیں پنجاب وچ وڑنا شروع ہوئیاں۔ لگ بھگ 800 قبل مسیح وچ پنجاب دی دھرتی تے پیر رکھن والا مصر بادشاہ سی جیہدا ناں اوس رس سی۔ ایس پنجاب دا واہوا علاقہ فتح کیتا۔ ایس بارے تاریخ پنجاب از محمد لطیف دا حوالہ دیندیاں حمید اللہ شاہ ہاشمی دس پاوندے نیں:

”کہیا جاندا اے کہ قدیم عہد وچ سیٹھن قوم دے بادشاہ اوگھاز (Oghaz)

نے پنجاب تے کشمیر نوں فتح کر کے اپنی سلطنت وچ شامل کر لیا سی پر 700 ق م

فیر ایس نسل تے تاتاری لوک پنجاب وچ آباد ہو گئے۔ اہل پنجاب تاتاریاں

نوں ”ہُن“ نام توں یاد کر دے نیں۔ ”ہُن“ قوم دا اک قبیلہ نک نام توں موسوم

اے۔ ایسے قوم دے ناں تے ٹیکسلا شہر آباد ہو یا سی۔ ایسے قبیلے دی نسبت

نال کسے عہد وچ پنجابی زبان لکھی دے ناں توں موسوم سی۔“ (12)

پنجاب دا علاقہ جغرافیائی تے زرخیزی دے حوالے نال پوری دنیا وچ جانیا جاندا اے، ایتھوں دیاں رُتاں تے بہاراں اپنی مثال آپ نیں۔ ایس دھرتی نوں اپنیاں ایہناں گُناں وجھوں ہمیش گھاٹ رہی۔ ایتھوں دے لوکی ڈٹ کے محنت کرن والے جفاکش، انکھی تے رج کے کھاون والے جی دار تے کھاندے پیندے سن۔ ایران دے ہخامنشی خاندان دے بادشاہ سائرس یا فیردار پوش یا دارا نے لگ بھگ پنجویں صدی قبل مسیح وچ پنجاب تے حملہ کیتا تے پنجاب نوں

فتح کر کے ایس نوں اپنی حکومت دا حصہ بنا لیا۔ ایس توں پہلاں وی ایران تے پنجاب دے راجے آ رہے سن۔ ایس گل دا ثبوت پنجاب وچ رچی جان والی گرنتھ رگ وید تے ایرانیوں دی مذہبی کتاب اوستا وچ ایس تعلق دا ذکر اے۔
ہخامنشی لگ بھگ دو سو سال تیکر اتھے قابض رہے۔ اوہناں ایس خطے نوں جتھے ایرانی تہذیب دے نیڑے کیتا، اتھے ای ایستھوں دی تہذیب نوں ترقی دیوں ول وی چنگیرا دھیان دتا تے سکے بناون دے فن توں جانو کروایا۔

ایران دے پنجاب تے حملے مکروں یونانیاں ایس تے اکھر کھی تے ایس علاقے وچ آون دا سوچنا شروع کر دتا جیہڑا زرعی حساب نال نویکلا سی۔ ایہدے نال نال اتھے سونا چاندی، ہیرے، موتی وی وافر موجود سن۔ سکندر اعظم نے 327 قبل مسیح وچ پنجاب تے حملہ کیتا پر ایس توں پہلاں اوہنے افغانستان وچ موجود ہندوستانیوں کولوں ہندوستان بارے جانکاری لئی، اتھوں دی دولت تے سونے چاندی بارے سن کے پنجاب تے دھاوا بول دتا۔ سکندر اعظم دے پنجاب تے حملے نوں دُمدار ستارے نال تشبیہ دتی جاندی اے جیہڑا چھیتی ای لک جاندا اے۔ ایہنے ویہ مہینیاں دی ڈھیر گھٹ مدت پنجاب وچ لنگھائی۔ ایہہ ویلا اوہنے لڑائیاں وچ ای لنگھایا۔ اوہنے جاندیاں جیہڑے گورنر مقرر کیتے۔ اوہ چھیتی مارے گئے یاں کڈھ دتے گئے۔ ایس لئی یونانی تہذیب دے چوکھے اثرات پنجاب دی رہتل تے نہ پئے پر سکندر دی موت مکروں پنجاب دے گوانڈھ وچ ای پار تھیا تے باختریہ تے شمال مغربی پاکستان وچ یونانی آبادیاں وس چکیاں سن۔ کجھ تاں افغانستان تے بلخ وچ اپنی حکومت بنا چکے سن۔ انج ایہناں دیاں تہذیبیاں دے اثرات پنجاب تیکر وی اپڑے۔ سکندر دی موت مکروں پنجاب وچ چندر گپت موریہ نے 322 ق م وچ پنجاب وچ اپنی حکومت قائم کیتی تے مکروں بدھ مت نوں کھلارن والے کشان برسر اقتدار آئے۔ حمید اللہ شاہ ہاشمی ایس حوالے نال اپنی کھوج کاری سانجھیاں کردیاں لکھدے نیں:

”سکندر دی موت دے بعد چندر گپت موریہ نے (322 ق م) یونانیاں

نوں ایستھوں باہر کڈھ دتا تے پنجاب اگلے ڈیڑھ سو سال تک مگدھ دے

موریہ راج دا حصہ رہیا۔ ایس خاندان دا مشہور راجا اشوک سی۔ ایس خاندان

دی حکومت 185 ق م وچ ختم ہو گئی۔ ایس توں بعد کشان خاندان نے 78ء

وچ پنجاب تے قبضہ کیتا تے سیالکوٹ نوں اپنا دار الحکومت بنا کے بدھ مت

نوں پھیلا نا شروع کیتا۔“ (13)

کشان دور دی تہذیب اصل وچ ایرانی، یونانی، ساکا، پارتنی تے پہلوا تہذیبیاں دی ای اک کڑی سی پرائس دے نال نال اپنا نوکل پکھ وی رکھدی سی۔ کسان عہد وچ پنجاب بڑا سوکھاتے خوشحال سی۔ ایس توں مگروں ساسانی دور دا مڈھ بجھاتے ایہناں دی حکومت صرف پنجاہ سال (350-390) تیکر قائم رہی۔ ساسانیوں بھانج دیوں والے کیدار کسان سن۔ کیدار کسان توں بعد ہپتالی دور شروع ہويا۔ ایہناں وادی سندھ تے وسطی ہندوستان وچ لگ بھگ دو سو سال حکومت کیتی۔ مگروں کشمیری راجوڑے طاقت پکڑ دے گئے تے جدوں ہناں دی حکومت کمزور ہوئی تے ایہہ خود مختار ہو گئے۔ محمد بن قاسم دی فتح سندھ دے نال ای ایس علاقے وچ مسلمان وارد ہو گئے۔ پنجاب پنجاں دریاواں دی اوس دھرتی دا ناں اے جیہڑی اپنی قدیم میراث تے مان کردی اے۔ ہڑپا ورگیاں تہذیبیاں دا اجیہا خطہ جس دا زمین تے جنم ہويا، ویدکاں وی ایس دھرتی تے اپنی تہذیب نوں ودھایا تے دنیا دی قدیم ترین لکھت رگ وید ”اشلوک رشی مینوں“ نے ایس دیس دیاں دریاواں دے کنڈے بہہ کے تخلیق کیتی۔ مدتاں تیک پنجاب ہندوستان وچ داخلے لئی راہ داری بنیا رہیا۔ حملہ کرن والیاں وچ آریا، یونانی، ایرانی، سیٹھیائی، پارتنیائی، ہن، منگول، مسلمان، سکھ تے انگریز شامل سن۔ سلطان محمود غزنوی پہلا مسلمان فاتح سی جہنے پنجاب وچ اپنی حکومت بنائی۔ سکندر اعظم توں بعد کئی نکے نکلے حملے پنجاب تے ہوندے رہے پراہیناں وچوں سب توں مشہور حملہ وسط ایشیاء دے ترک حکمران محمود غزنوی داسی۔ پنجاب دی تاریخ نال جیہڑا وڈا دھرو ہويا، اوہ اتھتھے فرقیوں دی ونڈ تے مذہبی تعصب سی۔ ایشیاء دے وچکاروں تے افغانستان توں آون والے دھاڑویاں مذہب نوں بہانہ بنا کے پنجاب نوں لٹیا۔ جیکر ڈوگھیائی نال تاریخ دے ورقے پھرو لیے تاں ایہہ گل چٹے دن وانگ منہ دکھاندی اے کہ ایہناں حملہ آوراں دا اصل مقصد معاشی تے مادی لوڑاں سن، کیوں جے ایہہ جاندی واری ایٹھوں دامائع مال بنھ کے نال لے جاندے۔ محمود غزنوی دے حملے ویلے پشاور پنجاب دا حصہ سی۔ غزنویاں دی حکمرانی توں بعد غوری پنجاب تے قابض ہوئے۔ شہاب الدین غوری نے 1185ء وچ لاہور دے قلعے نوں فتح کیتا۔ غوریاں توں مگر خاندان غلاماں حاکم بنے۔ 1398ء وچ امیر تیمور پنجاب تے دھاڑیا تے انسانی کھوپڑیاں دے مینار بنا وندا اگے ودھد گیا۔ ایس توں بعد بابر نے ہندوستان تے پنج حملے کیتے۔ اوہنے پہلا حملہ 1519ء وچ تے پنجواں حملہ 1525ء وچ کیتا، ایس توں

مگروں مغلیہ خاندان لما چر پنجاب دے حاکم رہے۔ ایس بارے پر و فی سر عزیز الدین دس پاؤندے نیں:

”1525ء میں بابر نے پنجاب پر پانچواں حملہ کیا۔ وہ فتح کے پھریرے اڑاتا

ہوا دہلی تک چلا گیا اور اس پر قبضہ کر لیا۔ بابر کے بعد اس کا خاندان جو مغلیہ

خاندان کہلاتا ہے، ہندوستان کے تخت پر بیٹھا۔“ (14)

پنجاب دکھو دکھ حکمراناں ہتھوں نکلد اخیر مغلیہ خاندان دے بادشاہ محمد شاہ رنگیلا دے تسلط وچ آیا۔ ایہہ بادشاہ

قابل تے دور اندیش نہیں سی جس پاروں دربار سازشاں دا شکار ہو گیا۔ دھاڑ ویاں نوں پنجاب تے ہلہ بولن دا فیرو موقع مل

گیا۔ ایران دے بادشاہ نادر شاہ نے پنجاب تے حملہ کردتا۔ مگروں احمد شاہ ابدالی نے نوں واری پنجاب نوں جنگ دا اکھاڑا

بنایا۔ نادر شاہ دے حملے ویلے پنجاب وچ سکھاں نے زور پھڑنا شروع کردتا سی۔ پنجاب دے دکھو دکھ علاقیاں وچ سکھاں

دیاں مسلاں قائم سن تے سکھ حکومت کر رہے سن۔ اوس ویلے لاہور اتے تن سکھ حکمرانی کر رہے سن پر ایہناں دے ظلم

زیادتیاں تے آپسی چپقلشاں وجوں لوکی پریشان سن۔ اوس ویلے رنجیت سنگھ دی سیانف تے سورمیاں دا نقارہ ہر تھاں وچ

چکیا سی۔ 1799ء وچ اوہنے لاہور تے چڑھائی کیتی پر بناں کسے ہنگامے تے لڑائی دے لاہور تے قبضہ کرن وچ سفل ہويا۔

اوہنے پنجاب دے ونڈے ہوئے ٹوٹیاں نوں اکٹھا کیتا تے سکھ مسلاں نوں جڑوں اکھاڑیا، نالے پنجاب نوں امن دا

گہوارا بنایا۔ رنجیت سنگھ دے دور حکومت وچ اک پاسے افغان تے دوجے پاسے انگریزاں ورگیاں طاقتاں سن پر رنجیت

سنگھ نے ایہناں دوہاں نوں پنجاب ول تئیں نہ دتا۔ رنجیت سنگھ پنجاب داسپت سی۔ پنجابی دی پنجاب تے پہلی حکومت سی۔

رنجیت سنگھ دی خامی سی کہ اوہنے مستقل ادارے قائم نہ کیتے جیہڑے سلطنت نوں چلاون لئی لوڑی دے سی۔ ایس لئی

اوہدے مرن مگروں پنجاب تے انگریزاں نے قبضہ کر لیا۔ ایس حوالے نال جانکاری دیندیاں ڈاکٹر نیلہ عمر لکھدیاں نیں۔

”1849ء میں پنجاب انگریزی راج میں شامل کیا گیا اس وقت ہندوستان کا

گورنر جنرل لارڈ ڈلہوزی تھا۔ 1850ء میں پنجاب کے دورے کے دوران

6 دسمبر کو اس نے اپنی ڈائری میں لکھا ہے کہ ہر جگہ مجھے بھرپور زرخیز زمین ملی جو

کہ ابھی بنجر معلوم ہوتی ہے لیکن اسے صرف پانی کی ضرورت ہے جو کہ اسے

بھرپور پیداواری خطوں میں بدل دے گا۔“ (15)

انگریزاں دے خلاف 1857ء وچ ہون والی جنگ آزادی وچ وی پنجابیاں ودھ چڑھ کے حصہ لیا تے اپنی طاقت دے جھنڈے گڈے۔ اخیر کئی تحریکاں تے مہماں مگروں 1947ء وچ وڈا گھلو گھاڑا ہویا تے پنجاب دو ٹوٹیاں وچ ونڈیا گیا۔ مشرقی پنجاب ہندوستان دے حصے وچ جد کہ مغربی پنجاب پاکستان دے حصے آیا۔ اج وی پنجاب زرعی خطہ اے۔ ودھیا بھوئیں نو یکلیاں رتاں کا مے وسدیکاں پاروں ایہہ دھرتی ہمیش سونا اُگدی رہی اے۔ پنجاب دی نو یکلیتا تے چائنہ پاوندیاں احسان ندیم لکھدے نیں:

“It is more evidence in the rural life, event if it has also gone a tremendous change during the past some fifty years” (16)

حوالے

- 1- جاوید اقبال اعوان، بھلیکھا، پنجاب، لاہور: 29.10.2018، ص 3
- 2- سعید بھٹا، سانجھ و چار، لاہور: ایچ اے پبلشرز، 1997ء، ص 13
- 3- عبد الجبار شاہ، پنجاب ادب اور ثقافت، لاہور: بک پرنٹرز، 1994ء، ص 1
- 4- انجم رحمانی، ڈاکٹر، پنجاب تمدنی و معاشرتی جائزہ، لاہور: الفیصل پبلشرز، 1998ء، ص 25
- 5- سانجھ و چار، ص 14
- 6- عبدالغفور قریشی، پنجابی ادب دی کہانی، لاہور: پنجابی ادبی بورڈ، 1987ء، ص 29
- 7- اسد سلیم شیخ، حاکمان پنجاب، لاہور: اظہار سنز، ص 11
- 8- افضل توصیف، کبھداناں پنجاب، لاہور: نگارشات، 1990ء، ص 20
- 9- محمد مجیب، تاریخ تمدن ہند، دہلی: قومی کونسل برائے فروغ اردو زبان، 1999ء، ص 41
- 10- سلیم خاں گمی، پنجابی زبان دار ارتقاء، لاہور: عزیز پبلشرز، 1991ء، ص 86

- 11 پنجاب اور بیرونی حملہ آور، ص 54
- 12 اوہی
- 13 پنجابی ادب دی مختصر تاریخ، ص 13
- 14 پنجاب اور بیرونی حملہ آور، ص 54
- 15 نبیلہ رحمان، ڈاکٹر، لہولہو پنجاب، لاہور: سنگت پبلشرز، 2005ء، ص 32
- 16- Ihsan H. Nadeem, Punjab land History People, Lahore: Alfaisal Nashran, 2005, P.195